

BAZI ORTAÇAĞ ERMENİ KAYNAKLARINDA KAFKASYA'DAKİ AZERBAYCAN

Uzun zaman Avrupa bilimi, Sovyet bilimi, günümüzde ise Rus tarih bilimi, Kafkasya'dan daha çok Ön Asya (İran) ile bağlantısı kurulan tarihî Azerbaycan topraklarını detaylı araştırmaktan kaçınmaya çalışmıştır. **Tarih açısından, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya ile doğrudan ilişkisi olmayan Kuzey İran topraklarında yer alan bir bölge olduğuna dair tez yavaş yavaş empoze ediliyordu. Bu düşünce özellikle Ermeni tarihçileri ve siyasetçilerinin hoşuna gitmiştir ki,** onların niyeti, Azerbaycan'ın Kafkasya'daki tarihî köklerini inkar ederek egemen Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı günümüzde yapılan Ermeni baskısı ile saldırganlığını haklı çıkarmaktır.

Azerbaycan yüzyıllardır bu bölgede önemli siyasi rol oynamıştır. Bu ülkenin sınırları, Kuzeyde Kafkasya Dağ Sırtı ve Derbent'den (günümüzde Dağıstan) ve

Güneyde Hamadan'a (merkezî) kadar, Batıda Göyçe Gölünden (günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Sevan Gölü), Borçalı Bölgesinden (Gürcistan) ve Urmiye Gölünden (Kuzey-Batı İran) ve Doğuda Hazar Denizinin kıyılarına kadar olan alanı kapsıyordu.

XIX. yüzyılda Kafkasya'yı keşfetmeye başlayan Rus İmparatorluğunun yaptığı bilimsel-tarihsel araştırmalara dayanarak bölgenin günümüzdeki, çoğu zaman çarpıtılmış tarihi yazılmıştır. **Bu dönemde Rus tarihçileri tarafından Azerbaycan ile ilgili herşeyi «Fars» olarak takdim etme ve özellikle Türk dili konuşan Azerbaycanlıları «Fars» diye adlandırma geleneği başlatılmıştır.** Rus araştırmacıları M.Çulkov, N.Kostomarov, P.Melgunov, A.Popov, O.Zubaşeva-Korniloviç, A.Şpakovskiy, G.Kotoşihin, A.Mulükin, Y.Kozubskiy'in çalışmaları Azerbaycan tarihi ile ilgili

1847 yılı İngiliz haritası: Lowry, J.W.; Sharpe, J. Russia at the Caucasus Frigman



birçok ilginç bilgiler içermektedir, fakat bu yazarlar çoğu zaman Azerbaycan ve Persiya arasında pek ayırım yapmamışlardır. Bu hususu ilk fark eden ünlü Azerbaycanlı araştırmacı Y.Zevakin olmuştur. İncelediği döneme ait kaynakların özelliklerini iyi bilen araştırmacı «Persiya» terimi altında sık sık Azerbaycan'ın, «Farslar» terimi altında ise Azerbaycanlıların kastedildiğini vurgulamıştır (1).

Yukarıda sınırları belirtilen Azerbaycan'ın topraklarını tarif eden çok sayıda Arap, Fars, Osmanlı, Avrupa, Rusya, Ermeni kaynakları mevcuttur. Esasında, aşağıda Azerbaycan'ın Kafkasya'daki birçok tarihî bölgelerini tespit etmeye çalışacağız, yalnızca Ermeni ortaçağ dönem ve daha sonraki dönem kaynaklara atıfta bulunacağız.

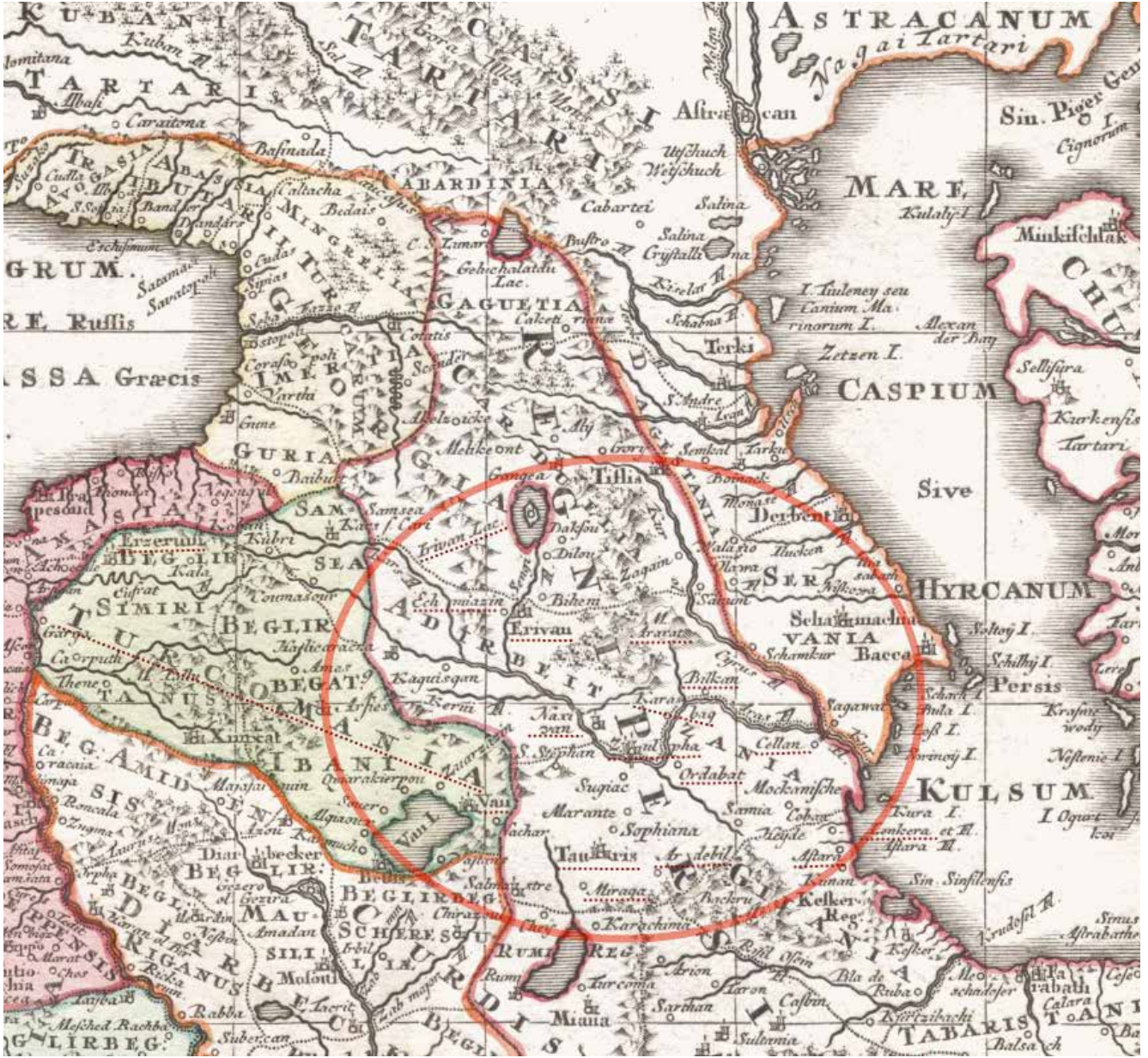
Azerbaycan'ın toprakları ile ilgili ilginç gerçekler ve şimdiki Ermenistan arazisi ile İrevan'ın (günümüzde Erivan) Azerbaycan'a ait olmasına ilişkin bilgiler, «Ermeni Tarihinin Babası» sayılan Moisey (Musa) Horenskiy'nin «Coğrafya» eserinde verilmiştir; Azerbaycan şehirlerinin tarifi, Ortaçağ Ermeni gezgini Zakariy Akulisskiy'in «Günlüğü»nde de vardır. XIII. yüzyılın Ermeni tarihçisi Etienne Orpelian'ın yazılarında «ateşler ülkesinde yaşayan», Kafkasya'da ve Küçük Asya'da (Anadolu'da) Ermenistan bölgesi dahil olmak üzere geniş topraklara sahip olan Azerbaycan'daki ildegizidlerin (Atabeylerin) saltanatından bahsedilmektedir. Bu eserde Azerbaycan'ın Atabeyi Şams-ad-din İldegiz'in hükümdarlığı söz konusudur. Ermeni tarihçilerinin Azerbaycan hakkında verdikleri bu bilgiler, XIX. yüzyılın ünlü Fransız oryantalisti ve Kafkasya bilgini A.J.Saint-Martin tarafından «Ermenistan ile İlgili Tarih ve Coğrafya Notları» eserinde teyit edilmiştir (2).

Ermenileri araştıran ünlü tarihçi akademisyen İ.A.Orbeli'nin araştırmalarına göre, XIII. yüzyılda Kafkasya Alban devletinin (Haçın Melikliği) Karabağ'daki eski gücünü yeniden kazandıran Celaliler prens soyunun Azerbaycan Atabeyleri

(Azerbaycan Atabeyleri Devleti - 1136-1225) ile ilişkisi olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Alban Haçın Melikliğinin kurucusu Prens Hasan Celal Davla'nın Zakariya Nasr Davla ve İvane Atabey adında erkek kardeşleri vardı (3). Görüldüğü üzere, onların adları ve Azerbaycan Atabeylerinin soyuna ait olma işareti, bu prens soyunun Ermenilerle ilişkisi olmadığını açık göstermektedir. Bu husus, Hasan Celal'in kardeşleri ve çevresinin Azerbaycan Atabeylerinden olan İldegizlere ait olduğunu yazan Kafkasya'yı araştıran Fransız tarihçisi Saint-Martin tarafından teyit edilmektedir (4).

Aynı zamanda Saint-Martin, V. yüzyılda yaşayan Ermeni yazarı M.Horenskiy'in yazılarında, Azerbaycan hükümdarları tarafından ta XVI. yüzyılda kurulan Rovana (Revan) şehrinin tarif edildiğini keşfetmiştir. Kafkasya'yı araştıran Fransız bilgini yorumunda şunları şaşkınlıkla yazmaktadır: «Ben (Moisey Horenskiy'in «Coğrafya» eserinde – R.H.) Rovana adına da rastlıyorum. Azerbaycan'ın bir bölgesine verilen bu ad muhtemelen Revan'dır ve bu adı ona Müslümanlar vermişlerdir. Ermenistan'ın bir kısmı olan Erivan, onların egemenliği altındaki dönemde Azerbaycan'ın her zaman bir parçası sayılmış olan başkentidir» (5).

Gördüğümüz üzere, Saint-Martin ve onun döneminde yaşayan bilim adamları, «daima Azerbaycan'ın parçası sayılan» Revan (İrevan) kale kentini kuran Müslüman Türk hükümdarlarından ve bu şehri kurdukları tarihten çok iyi haberdardı ve hakkındaki miti Ermeni bilim adamlarının XX. yüzyılın ortasında uydurdukları eski Ermeni Ereboni-Erevan'dan hiçbir yerde bahsetmemektedirler. Fakat Ortaçağ Ermeni yazarları, günümüzdeki Ermenistan'ın yüzyıllardan beri zaten Azerbaycan'ın içinde yer aldığını yazmışlardır. Kafkasya, Küçük Asya ve komşu bölgelerde yaşayan halkların kaderleri yüzyıllardır Azerbaycan hükümdarları tarafından çizilmiştir. Bu konuya ilişkin birçok bilgiler özellikle Ermeni Ortaçağ yazarlarında bulunabilir.



Kafkasya'daki Azerbaycan'ın yer aldığı harita (oval kırmızı noktalı çizgi ile makale yazarı tarafından işaretlenmiştir), 1730. G. M. Zoyter

Örneğin, **Ermeni Katolikosu Simeon Erevantsi (1763-1780 yılları arasında Ermeni Kilisesinin başındaydı) «Cambre» eserinde (6) günümüzdeki Ermenistan'ın Güney Kafkasya'daki topraklarının Azerbaycan'a ait olduğunu ve Azerbaycan hükümdarlarına tabi olduğunu teyit eden birçok belge ve kararname vermektedir.** Bunlardan bazıları:

«BÖLÜM 20. Şah Süleyman'ın, köyümüz halkının isteği üzerine İslam dönemi 1085 yılında verdiği

kararnamesi vardır. Dilekçede şöyle yazmaktadır: «Çok eski zamanlardan beri bize ait olan Şahi-Ark (Şahın Kanalı) adında [sulama] kanalımız vardır; ama şimdi Hacigar [köyünün] halkı bu sulu kanalı elimizden zorla almak istiyorlar». Dilekçenin başlığında **şah, Azerbaycan serdari ve Erevan hükümdarına hitaben bir kararname yazmaktadır:** «Bu konunun tahkikatını yapın; eğer su Eçmiadzin'e ait ise ona verin, ve Hacigar halkı suya dokunmasın». №... kaydı altında

bulacaksınız [293]. **Şah Süleyman'ın Azerbaycan ülkesindeki bütün Ermenilerin dilekçesi üzerine İslam dönemi 1079 yılında cevap olarak verdiği kararnamesi vardır, ... №... kaydı altında bulacaksınız.**

BÖLÜM 21. Fars Şahı Büyük Abbas, İslam dönemi 1112 yılında ve M.S. 1052 yılında (1603), Katolikos Melikset'in döneminde Türklerin Azerbaycan ülkesini fethettiğinde O: bizim Erevan ülkemizin başına Amirgune'yi han olarak koymuştur».

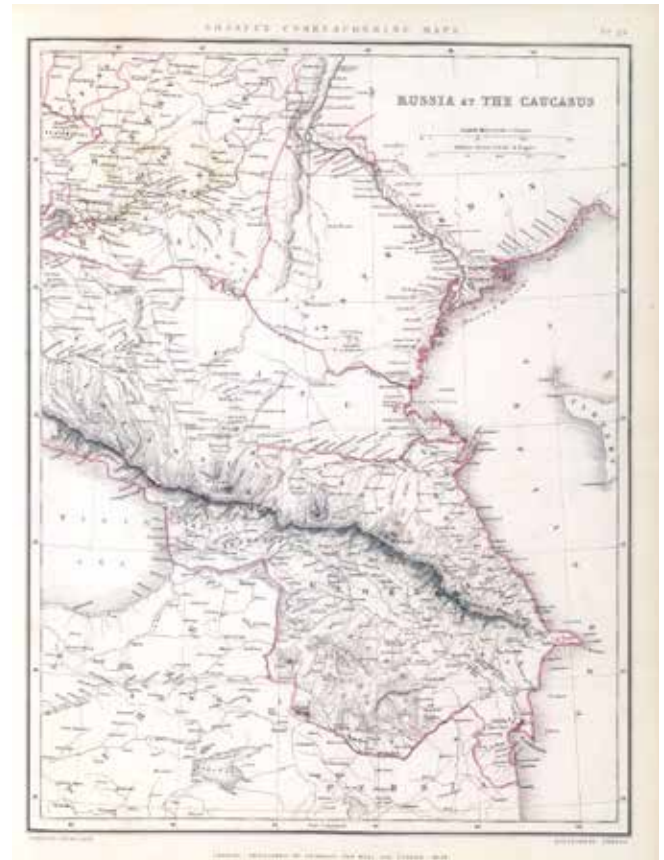
Gördüğümüz gibi, **Ermeni Ortaçağ yazarı adı geçen toprakları Ermeni toprakları olarak saymayıp onların Azerbaycan'ın içinde yer aldığını yazmakta** ve onları «Erevan Ülkesi» diye yani ilk beylerbeyi olarak tayin edilen Azerbaycanlı komutan Amirgune-Han (hükümdarlık yılları 1604—1628) tarafından kurulan Erivan Hanlığı'nın toprakları diye adlandırmaktadır. Aslı Eçmiadzin Kütüphanesinde korunan «Cambra» eserinde, çeşitli Ermeni derebeylerine Erivan Hanlığı alanındaki toprakları ve melik unvanlarını veren Azerbaycan hükümdarlarının verdiği kararnameler yer almaktadır. Bununla birlikte, **bu Ermeni feodallerinin büyük çoğunluğunun daha önceleri buralarda toprak sahibi olmadığı açıkça vurgulanmaktadır.** «Cambra» eserinin Rusça çevirisindeki ön sözünde şunlar yazmaktadır: «Din adamı olan Ermeni feodallerinin arazilerinin çiftçilerin toprakları sayesinde nasıl genişlediğini Eçmiadzin örneğinde görmek mümkündür». **Ermeni Katolikosları Azerbaycan'ın İrevan topraklarına Ermenileri aktif olarak temelli yerleştiriyor ve her türlü hilelerle yerli Azerbaycan ahalisine ait toprakları sayesinde Eçmiadzin Manastırının mülkiyetindeki topraklarını genişletiyorlardı.**

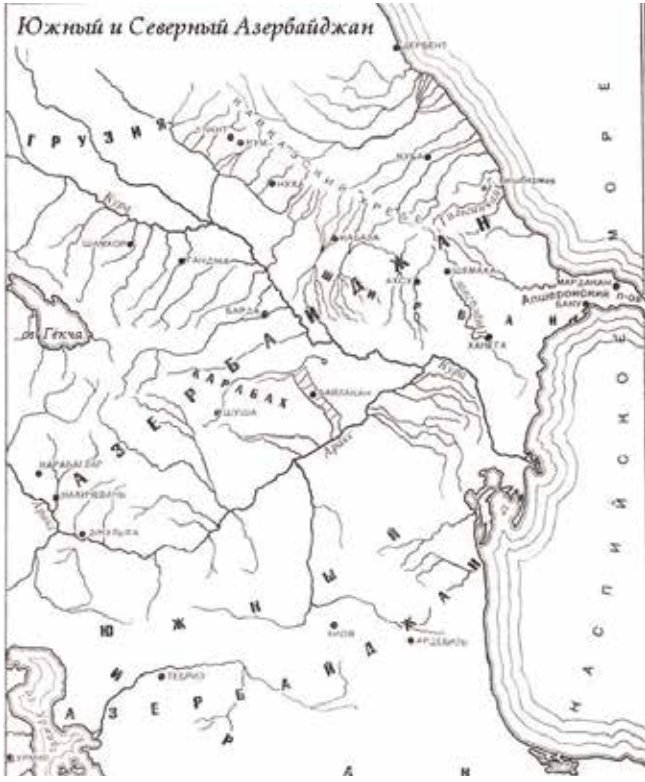
Azerbaycan topraklarının Ermeni kilisesi tarafından gittikçe ilhak edilmesine ilişkin belgelerin önemli bir kısmı, **eski elyazmalar kütüphanesi olan Matenadaran'da bulunmaktadır.** Bu kaynaklara dayanan Ermeni bilim adamı A.D.Papazyan, 1956, 1959, 1968 yıllarında birkaç cilt olarak basılan «Matenadaran Fars Belgeleri» eserini yayınlamıştır. Bu eserde genelde, Azerbaycan şahları Kara Koyunlu, Ak Koyunlu ve

Safevilerin XIV.-XVII. yüzyıllar arasındaki tarih dönemini kapsayan kararnameleri yer almaktadır. **Ermeni din adamlarının toprak satın alarak yasa dışı arazi edindikleri ile ilgili bu işlerin boyutunu gösteren** çok sayıda **tapu senetleri ile belgeler**, Papazyan tarafından kitabının ikinci cildinde toplanmıştır (7). Söz konusu belgeler arasında, **Eçmiadzin'in (aynı zamanda Vagarşapat veya Uçkilise olarak adlandırılmakta) ve çevresindeki toprakların Azerbaycan'da bulunduğu yazılan ve Ermeni Katolikoslarının imzaladığı** belgeler de vardır. Günümüzde Eçmiadzin Kütüphanesinde korunan, Vagarşapat köyünün Hicre 832 yılına (M.S. 1428) ait bir mektubun parçası aşağıda verilmiştir: «...Bu (Vagarşapat – R.H.) ... - **Azerbaycan ülkesinde bulunan Kyarbi nahne köylerinden Uçkilise olarak adlandırılan tam bir köyün üçte biridir...**» (8).

Ermeniler tarafından adı Vagarşapat olarak

1847 yılı İngiliz haritası: Lowry, J.W.; Sharpe, J. Russia at the Caucasus





XIX. yüzyıl Rus haritasına göre Azerbaycan'ın Kafkasya'daki toprakları

değiştirilen Uçkilse köyünün, Uçkilse adı ise Eçmiadzin olarak değiştirilen manastırın 1430 yılı tapu senedinde, Said-bek al-Sa'di şeyhinin vekili olan Saru (Sarı – R.H.) Melik'in «asil Hıristiyan dininin piskoposu, Uçkilse mütevellisi halife Grigoriy'e **Azerbaycan ülkesi Çukur Sa'd Vilayetine tabi olan Uçkilse Köyünün** üçte bir kısmını» sattığı yazmaktadır.

Bu tapu senedi ile ilgili olarak tarihçi V.A.Kuliyeva, «sıralanan birçok unvana göre adıgeçen Said-bey el-Sa'di'nin bir Müslüman din adamı olduğu ve Sa'dlu (Saadlı – R.H.) soyundan geldiği sonucuna varılabileceğini belirtmektedir. **Belgeden, Uçkilse köyünün / günümüzde Eçmiadzin'in/ Azerbaycan'a bağlı olan Çukur Sa'd Vilayetine dahil olduğu anlaşılmaktadır» (9).**

Azerbaycan Saadlı aşiret ittifakının, Safeviler devletinde, özellikle günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin bulunduğu ve onların adını taşıdığı Çuhur-Saad topraklarında önemli bir rol oynadığını vurgulamış olalım. «Saadlı», «saatlı» sözü Güney

Kafkasya'daki toponimlerinde ve yerleşim birimlerinin adlarında hâlâ korunmaktadır (Azerbaycan'da Saatlı ilçesi vardır), fakat günümüzdeki Ermenistan topraklarında onların hepsi yok edilmiştir.

Tatev Manastırına ait olan Hot, Şinher ve Halidzor köylerinin sınırlarının detaylı tarifini içeren 1400 yılı tapu senedinde, **Kapanat, Sisacan olkilerinin (günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti toprakları – R.H.) ve Tuman-e Nahçıvan Azerbaycan ülkesine ait olduğu** kaydedilmiştir (10). Ermeni tüccarı Zakariy Akulisskiy'in 1647-1677 yılları arasında yazdığı günlüğe göre Azerbaycan adının geniş bir alanı kapsadığını ve bu ülkenin geniş ticari ve ekonomik dış ilişkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ermeni bir yazar şunları yazmaktadır: «18 Aralık 1677. Ben, Akulisli mugdusi (Kudüs'te İsa'nın mezarını ziyaret ederek ibadet eden Ermeni hacıları - çevirmen) Agamir'in oğlu Zakariy, Tavrız'den Maraga'ya gittim. Aga Han'ın oğlu Hüseyngulu Han, Maraga'nın Hanı idi. O, **Adilbeycan veziri** Mirza İbragim'in kızı ile evliydi. Bu ülke eski zamanlardan beri çok kalabalık, çok iyi ve verimliydi. Burada, kalitesi Hindistan pirincinden daha yüksek olan ve ta İspanya'ya kadar hediye olarak ihraç edilen çok iyi pirinç yetişir. Bu ülkede iyi pamuk, yoğun olarak tütün yetişmekte olup, bol kuru üzüm ve doşab (üzümden ve çeşitli meyvelerden yapılan içecek - çevirmen) vardır» (11). Buna ilaveten **Zakariya, Karabağ toprakları ile ilgili olarak her yerde Artsah yerine Karabağ yazmaktadır. Günümüzdeki Ermenistan toprakları dahil olmak üzere, metnin her yerinde, Zakariya tamamen Türk toponimleri (coğrafik yer isimleri) ile hidronimlerini (su yerlerinin isimleri) sıralamaktadır.**

Ermeni Ortaçağ yazarlarının Azerbaycan'dan bugünkü Ermenistan topraklarında bulunuyormuş gibi bahsetmiş olmaları hususunu açıklamaya çalışırken çağdaş Ermeni bilim adamı Prof. Garnik Asatryan, Azerbaycan'ın, Ermeni coğrafya bölgesi dahil olmak üzere Kafkasya'daki ve Küçük Asya'daki toprakları kapsayan siyasi-idari birim ve devlet olduğunu dolaylı olarak kabul etmektedir. Bu hususta, bazı düzeltmeler

olsa da G.Astryan «Azeri halkı var mıdır?» makalesinde şunları yazmaktadır: «Bazı tarih dönemlerinde, bölgenin Araplar tarafından fethedilmesinden sonra (639-643 yılları) ve daha sonraki dönemde, Türklerin işgalinden sonra (11-12. yy.) – **Azərbaycan Bölgesi Arran ve Şirvan ile (günümüzdeki Azərbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları) ve Ermenistan ile birleşti. Bu da Azərbaycan kavramının bazı Ortaçağ kaynaklarında daha geniş anlama sahip olduğunun nedenidir» (12).**

Sonuç olarak, birçok Ortaçağ Ermeni yazarlarının çalışmalarını inceledikten sonra, Azərbaycan topraklarının yüzyıllardır Güney Kafkasya ve komşu bölgelere kadar yayıldığını, günümüzdeki Ermenistan Cumhuriyeti'nin alanının ise tarihî Azərbaycan topraklarının bir kısmı olduğunu belirtmek gerekir. ❀

Kaynakça

1. Зевакин Е.С.. Очерки по истории Азербайджана и Ирана XVI-XVII вв., ч. I. Баку, 1938, с. 18
Zevakin Y.S. Oçerki po istorii Azerbaycana i İrana XVI-XVII vv., ç.I Bakü, 19938, s. 18.
2. Jean-Antoine Saint-Martin. «Mémoires historiques e géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orphélians». Volume2, Imprimerie Royale, 1819 («Исторические и географические мемуары об Армении, а также текст истории армянских князей Орпелиан», т.2. Париж, Королевская типография, 1819 г. – пер. Н.Ш.Гусейнова)
3. Орбели И.А.. Избранные труды. Ереван, 1963, с. 149
Orbeli İ.A. İzbranniye trudi. Erevan, 1963, s. 149.
4. Saint-Martin M. «Mémoires historiques et géographique sur l'Arménie», Vol. II, Paris, 1819, p. 81
5. Jean-Antoine Saint-Martin. «Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orphélians», Vol. II, Paris, 1819, p. 315
6. Симеон Ереванци. Джамбр. Памятная книга, зеркало и сборник всех обстоятельств Святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей. М. 1958, изд. восточной литературы. Simeon Yerevantsi. Cambr. Pamyatnaya kniga, zertsalo i sbornik vseh obstoyatelstv Svyatogo prestola Eçmiadzina i okrestnih monastirey. M., 1958, izd. vostoçnoy literaturı.
7. Папазян А.Д.. Персидские документы Матенадарана. II. Купчие. Вып. I (XIV—XVI вв.). Ереван. Изд-во АН Арм.ССР, 1968. Parazyan A.D. Persidskiye dokumentı Matenadarana. II. Kupçıye. Vıp.I (XIV-XVI vv.). Erevan. İzd-vo AN Arm.SSR, 1968.
8. Ук. соч., «Диван католикоса», папка I з, доп. 1004
Uk.Soç., «Divan katolikosa», papka I z, dop. 1004
9. Кулиева В.А.. Ответ на попытку А.Д.Папазян представить историю Азербайджана как историю Армении // Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле». Баку, Елм, 2003, с. 135-163
Kuliyeva V.A. Otvet na popıtku A.D.Parazyan predstavıt istoriyu Azerbaycana kak istoriyu Armenii // İstoriçeskiye faktı o deyaniyah armyan na azerbaycanskoıy zemle. Bakü, Elm, 2003, s. 135-163
10. Папазян А.Д. Персидские документы Матенадарана. Ереван, изд-во АН Арм. ССР, 1968 г., с. 252
Parazyan A.D. Persidskiye dokumentı Matenadarana. Erevan, izd-vo AN Arm. SSR, 1968, s. 252
11. Дневник Закария Акулисского. АрмФАН. Ереван, 1939 г., с. 90, 94, 111, 119
Dnevnik Zakariya Akulisskogo. ArmFAN. Erevan, 1939, s.90, 94, 111, 119.
12. Асатрян Г.С.. Существует ли народ азари? II «Азатамарт», N 11, 1992
Asatryan G.S. Suşestvuyet li narod azari? II «Azatamart», N 11, 1992